

ti książki. Słowa uznania należą się autorce za opatrzenie pracy solidnie wykonanymi przypisami. Pewnym minusem omawianej pozycji jest brak indeksu nazwisk, który uczyniłby pracę bardziej czytelną i przejrzystą.

W sumie otrzymaliśmy książkę interesującą, potrzebną i zapełniającą wiele luk w naszej dotychczasowej wiedzy. Praca M. Rutowskiej znacznie wzbogaca dorobek naukowy poświęcony czasom okupacji.

Janusz Kapella

DANIEL TOLLET: *Les „polonica” de la Bibliothèque Nationale de Paris. Inventaire critique des textes des XVIe, XVIIe, et XVIIIe, siècles.* Ed. Bibliothèque Nationale, Paris 1982, 82 ss.

Liczne i tradycyjne więzi polsko-francuskie powodują, że historyk zajmujący się dziejami Polski, zwłaszcza w szerszym, europejskim kontekście, nie może pominąć archiwaliów francuskich. Odnosi się to również do badań dotyczących dawnej Rzeczypospolitej szlacheckiej. Tylko niewielka część poloników z rękopiśmiennych zbiorów francuskich dotycząca XVI-XVIII-wiecznej Polski została opublikowana i jest łatwiej dostępna. Nie wszystkie edycje (zwłaszcza XIX-wieczne) spełniają wymogi naukowego opracowania i wydawnictwa źródeł¹. Część materiałów dostępna w Polsce, zawarta w różnego rodzaju obszernych nawet, ale mimo to niepełnych odpisach (np. Teki Stanisława Lukasa w Ossolineum), daje raczej tylko pogląd o zawartości francuskich rękopisów dotyczących dawnej Rzeczypospolitej.

Pośród wielu archiwów nadsekwańskich, obok *Archives diplomatiques du Ministère des Affaires Etrangères*, *Archives Nationales* czy Biblioteki Polskiej — by wymienić tylko te najważniejsze — dla badacza zainteresowanego problematyką polską okresu I Rzeczypospolitej podstawową rolę odgrywają zbiory siennej *Bibliothèque Nationale*. Właśnie polonika z jej bogatych zasobów manuskryptów stały się przedmiotem osobnego, skromnego pod względem edytorskim, ale godnego uwagi opracowania.

Inwentarz krytyczny tekstów rękopiśmiennych paryskiej Biblioteki Narodowej związanych z XVI-XVIII-wieczną Rzeczypospolitą sporządził Daniel Tollet, autor bardzo kompetentny w tej mierze. Swą działalnością zawodową związany jest z *Centre d'Etudes Polonaises* przy paryskiej Sorbonie (*Université Paris IV*); jako historyk zajmuje się dziejami społeczno-gospodarczymi Polski w XVI i XVII stuleciu. Swe zainteresowania łączy z dobrą znajomością i rozeznaniami w źródłach polskich i francuskich do tego okresu.

W podtytule inwentarza D. Tolleta znalazło się określenie „krytyczny”. Rzeczywiście, nie jest to „suche” zestawienie sygnatur tekstów dotyczących Polski z *Bibliothèque Nationale*, ale opracowanie na podstawie którego autor chciał uzyskać m. in. odpowiedź na pytanie, jaki mógł być udział zgromadzonego tam materiału w kształtowaniu obrazu XVI-XVIII-wiecznej Polski we Francji. Tym bardziej, że są to źródła — jak konstatuje autor we wstępnych uwagach do swej pracy — nierzadko kopiowane lub nawet powielane, dostępne Francuzom w tłumaczeniu z łaciny, polskiego, niemieckiego czy holenderskiego.

¹ Zob. np. K. Sienkiewicz, *Skarbiec historii polskiej*. T. I, Paryż 1839 lub K. Waliszewski, *Polsko-francuskie stosunki w XVII wieku 1644-1667*. Kraków 1889.

Autor zdecydował się podzielić materiał źródłowy chronologicznie według trzech interesujących go stuleci. W ramach XVI i XVII wieku zastosował przy tym grupowanie tekstów w zespoły tematyczne dotyczące: 1) znajomości Polski i kultury polskiej, 2) jej gospodarki, 3) generalistów związanych z funkcjonowaniem państwa, 4) osobistości, 5) polityki wewnętrznej i instytucji, 6) polityki zagranicznej, 7) religii i życia religijnego, 8) społeczeństwa, 9) miast. Zwraca tu uwagę, że punkty 3 i 5, a częściowo i 8, niezbyt dokładnie różnicują materiał źródłowy. Rękopisy XVIII-wieczne, obejmujące w istocie tylko pierwszą połowę tego stulecia, są liczbowo i treściowo uboższe, nie ma w nich materiału do wielu elementów sytuacji wewnętrznej Polski, stąd w tej części inwentarza brak wydzielonych wyżej punktów 5, 7 i 9. W poszczególnych zespołach tematycznych D. Tollet zastosował bardzo użyteczne dla czytelnika podtytuły, wskazujące krótko jakiego zagadnienia dotyczą cytowane poniżej teksty.

W sumie więc układ inwentarza obejmuje następujące elementy: stulecie (XVI — XVII — XVIII), dział główny (polityka, gospodarka itd.), podtytuły (określenie konkretnego rodzaju i tematu materiału), sygnatura zespołu archiwalnego (z jego tytułem i — w miarę możliwości — zaznaczeniem proveniencji manuskryptu), wreszcie numery fascykułów z tytułem lub nazwą rękopisu. Trzeba wyraźnie zaznaczyć, że jest to układ przemyślany, przejrzysty, ułatwiający odszukanie interesującego danego badacza materiału. Rzecz znamienita, że najobfitszy jest tu XVI wiek, dający połowę wszystkich ujętych w inwentarzu tekstów, XVII wiek przynosi kolejne 40 procent źródeł, zaledwie dziesiąta część należy do XVIII stulecia.

Jaki zatem obraz Polski i jej spraw ukazują francuskie archiwalia z Biblioteki Narodowej w Paryżu? Przede wszystkim uwypuklają zainteresowanie Rzeczypospolitą we Francji z pragmatycznego politycznego punktu widzenia. Odbijają elementy tak konsekwentnej, antyhabsburskiej aktywności monarchii Walezjuszy i Burbonów wobec Polski. Pokazują przywiązywanie nad Sekwaną uwagi do tych spraw polityki zewnętrznej królestwa polskiego tych cech jego funkcjonowania oraz roli poszczególnych osobistości, które mogły odegrać praktyczną, korzystną dla interesów Francji nad Wisłą i w Europie rolę.

Dla XVI stulecia na czoło wybija się, oczywiście, zestaw rozmaitych materiałów związanych z elekcją Henryka Walezego na tron Polski. W XVII wieku zaznacza się wyraźnie rola Szwecji — jako sojusznika Francji — w polskiej polityce Paryża. Ciekawe jednak, że widać to dopiero w tekstach z drugiej połowy tego stulecia; znaczący w tych stosunkach okres wojny trzydziestoletniej jest tu słabo reprezentowany. Tłumaczy to fakt, że cezura większego zainteresowania Polską we Francji było przybycie nad Wisłę w 1646 roku Ludwika Marii Gonzagi de Nevers, francuskiej małżonki Władysława IV; zapoczątkowało ono wzrost wpływów monarchii burbońskiej w Polsce i przywiązywanie przez Paryż większej wagi do Rzeczypospolitej jako państwa, jego funkcjonowania i problemów (np. powstanie Chmielnickiego). W manuskryptach z początku XVII wieku znajdziemy natomiast ślady mniej znanej sprawy: planów polsko-francuskiego współdziałania w krucjacie antytureckiej. XVIII wiek przynosi niewiele materiału; relacje zwracały raczej uwagę na ustrojowe, społeczne i obyczajowe odmienności Polski w Europie.

D. Tollet rozszerzył stronę informacyjną inwentarza o przypisy, w których dodaje — choć bardzo zwięźle — bliższe dane występujące w cytowanych dokumentach postaci, odsyła do mówiących szerzej o tych osobach pozycji historiograficznych, wreszcie wskazuje ewentualne kopie danego rękopisu zachowane w innych archiwach paryskich. Informacje podawane przez autora opracowania w odnośnikach nasuwają wszakże kilka spostrzeżeń. Już w przypisach do ujętego krytycznie *Wprowadzenia (Introduction critique)* D. Tollet odwołał się do kilku prac

— polskich i francuskich — związanych tematycznie ze stosunkami między Polską i Francją w XVI-XVIII wieku. Wydaje się, że autor nie wykorzystał tu okazji do przedstawienia — zwłaszcza badaczom francuskim, siłą rzeczy słabiej zorientowanym w problematyce polskiej — szerszego i bardziej kompletnego zestawienia literatury, która łączy się z zakresem tematycznym i chronologicznym inwentarza. Można tu wskazać przede wszystkim na prace w języku francuskim — nawet te nie najnowsze — które są często podstawową pomocą przy podejmowaniu kwestii polsko-francuskich. Składają się na nie — nieliczne, to prawda — bibliografie, wydawnictwa źródłowe i opracowania monograficzne. Z tych pierwszych wspomnieć trzeba dzieło J. Lorentowicza, *La Pologne en France. Essai d'une bibliographie raisonnée* (Paris 1935). Dla ukazanej w inwentarzu problematyki XVI-wiecznej pożądane byłoby wskazanie np. dwutomowej pracy P. Championa, *Henri III roi de Pologne* (Paris 1943-1951), a dla XVII-wiecznej — opracowania źródłowego K. Pułaskiego i W. Tomkiewicza, *La mission de Claude de Mesmes comte d'Avaux ambassadeur extraordinaire en Pologne 1634-1636* (Paris 1937). Warto przypomnieć istnienie pracy R. Przeździeckiego, *Diplomatie et protocole à la cour de Pologne* (Paris 1934) która w tomie, pierwszym przedstawia też kontakty z Francją. Oczywiście dobór tych czy podobnych publikacji ma charakter subiektywny, niemniej potrzeba zebrania takiej podstawowej bibliografii pomocniczej, związanej z tematyką materiałów inwentarza, rysuje się wyraźnie. Osobna kwestia — postulat już raczej na dalszą przyszłość — to opracowanie w miarę pełnej bibliografii pozycji w języku polskim pomocnych w badaniu zaprezentowanych rękopisów.

Inwentarza D. Tolleta, jak każdej tego typu pracy, nie można traktować — z różnych względów — jako pełnego, zamkniętego i kompletnego. W tak bogatych i ciągle powiększanych o nowe nabytki zbiorach, jakimi dysponuje paryska Biblioteka Narodowa, nowe „odkrycia” są zawsze możliwe, chociaż zdarza się, że kopie rzekomych „rarytasów” znane są już z innych archiwów. Tak jest niezmiernie rzadko z manuskryptami dotyczącymi stosunków międzynarodowych, historii politycznej, czy ściślej — dyplomatycznej.

Na ten właśnie rodzaj źródeł, na rękopiśmienne polonika dyplomatyczne od XVI do początku XVIII wieku w zbiorach *Bibliothèque Nationale* zwrócił ostatnio uwagę w ciekawej publikacji Z. Wójcik². Zainteresowanym specjalistom przedstawił on bardzo pożyteczną informację, uzupełniającą w pewnej mierze opracowanie D. Tolleta, a rozszerzającą poznawczo jeden z podstawowych działów tego inwentarza.

Zaletą przedstawionej tu publikacji jest całościowe potraktowanie i omówienie rękopiśmiennego materiału źródłowego dotyczącego dawnej Polski w *Bibliothèque Nationale*. Dla badacza zajmującego się szeroko rozumianą problematyką Rzeczypospolitej szlacheckiej, stosunkami międzynarodowymi w XVI-XVIII wieku, a zwłaszcza relacjami polsko-francuskimi w tym okresie, który przystępuje do poszukiwań archiwalnych w Paryżu, inwentarz D. Tollet jest podstawowym materiałem pomocniczym; powinien być jednym z dobrze orientujących punktów wyjścia dla każdej, odnoszącej się do tej tematyki kwerendy archiwalnej we Francji.

Maciej Serwański

² Z. Wójcik, *Z poloników dyplomatycznych (wiek XVI — początek XVIII) w Dziale Rękopisów Biblioteki Narodowej w Paryżu*. *Miscellanea Historico-Archivistica*, t. I, Warszawa-Lódź 1985, ss. 105-115. Pośród cytowanych katalogów i inwentarzy *Bibliothèque Nationale* autor artykułu nie podaje omawianej tu pracy.